

KAJIAN FILOLOGI SĀHĀ KAWRUH SAJATOSING GĒSANG WONTĒN ING SĒRAT SULUK WARNI-WARNI

Mohamad Wahyu Hidayat
11205241011

Sarining Panalitèn

Panalitèn mênikā ancasing kanggé ndamêl *kajian filologi* wontên ing *Sêrat Suluk Warni-warni*. Wujuding *kajian filologi* mênikā, inggih *inventarisasi naskah*, ngandharakên *deskripsi naskah Sêrat Suluk Warni-warni*, ndamêl *transliterasi, suntingan, sâhâ terjemahan* wontên ing *naskah Sêrat Suluk Warni-warni*. Sasanêsipun mênika, ancasing panalitèn ugi kanggé ngandharakên kawruh sajatosing gêsang wontên ing *Sêrat Suluk Warni-warni*. *Metode* panalitèn ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikā, inggih *metode* panalitèn *deskriptif* ingkang dipunjumbuhakên kaliyan *metode* panalitèn *filologi*. Asiling panalitèn mênikā ngandharakên gangsal bab. Sapisan, *deskripsi naskah Sêrat Suluk Warni-warni* taksih saé, wêtah, sâhâ sêratanipun aksârâ cêthâ dipunwaos. Kaping kalih kanthi ngginakakên *transliterasi standar, teks Sêrat Suluk Warni-warni* ingkang sêratanipun aksârâ Jâwâ dipunéwahi dados aksârâ Latin adhêdhasar *Ejaan Yang Disempurnakan*. Kaping tigâ mawi ngginakakên *suntingan teks edisi standar*, wontên 14 tênggung ingkang angsal *suntingan salêbêting teks Sêrat Suluk Warni-warni*. Wondéné, sadâyâ éwah-éwahan wontên *suntingan teks* kaandharakên ing *aparatur kritik*. Kaping sakawan, asiling *terjemahan teks* kasêrat ngginakakên bâsâ Indonesia ingkang dipungarap kanthi ngginakakên *metode terjemahan harfiah, isi, sâhâ bebas*. Sadâyâ *metode terjemahan* kasêbut dipungarap kanthi *kontekstual*. Wondéné têtênggungan ingkang botên sagêd dipunalih-basakakên, salajêngipun kaandharakên wontên cathêtan *terjemahan*. Kaping gangsal, isining 6 *teks* ing *Sêrat Suluk Warni-warni* ngandharakên gangsal kawruh sajatosing gêsang, inggih mênikā (1) marsudi ngèlmining gêsang, (2) lampah prihatos, (3) manêmbah dhumatêng Gusti, (4) anggayuh *makrifat* minangkā wujud manunggaling kawula Gusti, sâhâ (5) kawruhing pati.

Pamijining tênggung: *Kajian filologi, kawruh sajatosing gêsang, Sêrat Suluk Warni-warni*

Abstract

This study aims to apply a philological study to the manuscript object *Serat Suluk Warni-warni*. Philological studies that has been done includes: manuscript inventaritation, explain the description of *Serat Suluk Warni-warni* manuscript, making transliteration, editing, and translation of *Serat Suluk Warni-warni* manuscript content. Beside that, the purpose of this study is also to explain the science of true life that contained in *Serat Suluk Warni-warni*. The method that used in this research is descriptive research method that is aligned with philological research methods. The results from these studies explains five chapters. First, the manuscript description of *Serat Suluk Warni-warni* still pretty

good, intact, and the form of character-writing is still clear to read. Second, with using standard transliteration, text of *Serat Suluk Warni-warni* initially Java script written converted into Latin script based of spelling that still in common use. Third, using standard edition of text editing, 14 edited words found in the text of *Serat Suluk Warni-warni*. Then all changes within text editing is described in the criticism apparatus. Fourth, the text translation results that written using Indonesian language performed with using a translation method of literal, content, and free. All these methods done according to contextual translation. Then the words that cannot be translated, further described in translation note. Fifth, the contents of the text *Serat Suluk Warni-warni* explain five science of true life, there are (1) seeking for life science, (2) the concerned behavior, (3) worship to God, (4) achieve highest knowledge as a manifestation of the union of the servant with God, and last (5) the science of death.

Keywords: philological study, science of true life, *Serat Suluk Warni-warni*

A. PURWAKA

Suluk tumrapipun tiyang Jawi dados sarana kanggé mangrêtosni kawruh piwulang saking masarakat Jawi jaman rumiyin. Behrend (1990: x-xii) ngandharakên mapintên-pintên jinis bab ingkang kawrat wontên ing *naskah* Jawi jaman rumiyin, inggih mênika sêjarah, sarasilah, kukum, bab ringgit, sastrâ ringgit, sastrâ, piwulang utawi suluk, Islam, primbon, basâ, gêndhing, bêksan, *adat-istiadat*, sâha *lain-lain*.

Saking jinising bab ingkang kaandharakên ing nginggil, ndadosakên tiyang jaman rumiyin nglêstantunakên bab-bab kabudayan Jawi sinêrat wontên ing *naskah-naskah* Jawi. *Naskah* ingkang ugi dipunsêbut *handschrift* utawi *manuscript* inggih mênika anggitan ingkang sinêrat tangan (carik), ingkang taksih asli mênâpâ déné salinanipun (Darusuprpta, 1984: 1). *Naskah* mênika sagêd sinêrat wontên ing dlancang, lontar, sâha kulit kajêng. *Naskah* Jawi kasimpên wontên ing *perpustakaan* pamaréntah, swastâ, mênâpâ déné pribadi ingkang sumêbar wontên ing masarakat Indonesia,

miginipun Jawi, sâha wontên ing ngamancâ (Mulyani, 2009: 7).

Satunggaling *naskah* Jawi ingkang wosipun suluk, inggih mênika *Sêrat Suluk Warni-warni*. *Sêrat Suluk Warni-warni*, minangka salah satunggaling *naskah* Jawi, *teks*-ipun kadhapuk kanthi dhapukan sêkar macapat ingkang kagolong jinis *teks* piwulang. *Naskah* SSWW mênika wontên satunggal *eksemplar naskah* carik, kapanggihakên wontên ing *perpustakaan* Rêksâpustakâ, Purâ Mangkunêgaran, Surakarta.

Wontên ing panalitèn mênika, *Sêrat Suluk Warni-warni* ingkang salajêngipun kasêrat SSWW dipundadosakên *sumber data* panalitèn. *Naskah* SSWW ngêwrat kêmpalan saking 31 *teks*. Kanthi cara *populasi sampel*, saking kêmpalan 31 irah-irahaning *teks* suluk ing nginggil wontên 6 irah-irahan utawi *sampel* ingkang dipundadosakên *sumber data* panalitèn, inggih mênika: (1) *Suluk Jati Pralênâ*, (2) *Suluk Kahanan Jati*, (3) *Suluk Paésan Jati*, (4) *Suluk Wasitâ Jati*, (5) *Suluk Pangawruh Jati*, sâha (6) *Suluk Sakarat Jati*. *Teks* kasêbut

dipunpilih, amargi 6 *teks* suluk mênikå irah-irahanipun sajinis, inggih wontênipun têngbung ingkang sami, inggih mênikå têngbung *jati*.

Têngbung *jati* atêgês *nyatå* (Poerwadarminta, 1936: 83), gayut antawisipun irah-irahan panalitèn kaliyan bab kawruh sajatosing gêsang salêbêting *teks* ing *SSWW*, pramilå dipunpilih 6 irah-irahan *teks* suluk ingkang kasusun saking têngbung *jati*. Saking piwulang kawruh wosipun 6 *teks* ing *SSWW*, sagêd dipundadosakên pandomipun manungså nindakakên pagêsangan, supados nggayuh karaharjan wonten ing alam donya sårå alam *akhirat*-ipun. Bab mênikå mungging gêsanging manungså wigatos sårå taksih *relevan*.

Saking kawontênanipun sårå bab piwulang gêsang wontên ing *naskah SSWW*, pramilå prêlu kawigatosan kanggé nglêstantunakên sårå nli *naskah* mênikå. Manawi *naskah*-ipun sampun risak, wosing *teks* botên sagêd kaandharakên malih. Pramilå, supados sampun ngantos kadadosan *naskah* risak satêmah kêdah dipunlêstantunakên. Anggènipun nglêstantunakên *naskah SSWW*, katindakakên kanthi panalitèn *filologi*.

Panalitèn *filologi naskah* Jawi wontên *ciri khas*-ipun ingkang mbêdakakên kaliyan jinis panalitèn sanèsipun, inggih mênikå sampun gumathok kanthi adhêdhasar lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn *filologi* mênikå katindakakên kanthi urutaning panalitèn tartamtu. Urut-urutan lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikå *inventarisasi naskah*, ndamêl *deskripsi naskah* sårå *teks*, ndamêl *alih tulis teks* utawi *transliterasi teks* sårå *suntingan teks* kanthi ndamêl *aparat*

kritik, sårå ndamêl *terjemahan teks*, kalajêngakên *pemaknaan* isining *teks*.

Jumbuh kaliyan andharan ing nginggil, milå saged dipunmangrêtos wosing prakawis wontên panalitèn mênikå. Wosing prakawis wontên panalitèn mênikå kasêrat ing ngandhap mênikå.

1. Kadospundi *Inventarisasi naskah SSWW*?
2. Kadospundi *deskripsi naskah SSWW*?
3. Kadospundi *transliterasi 6 teks* wontên ing *naskah SSWW*?
4. Kadospundi *suntingan 6 teks* wontên ing *naskah SSWW*?
5. Kadospundi *terjemahan 6 teks* wontên ing *naskah SSWW*?
6. Kadospundi kawruh sajatosing gêsang wontên 6 *teks* ing *naskah SSWW*?

B. GÊGARAN TEORI

Filologi inggih mênikå salah satunggaling ngèlmi ingkang *objek kajian* panalitènipun *naskah-naskah* kinå (Djamaris, 2002: 3). Baroroh-Baried (1985: 1) ngandharakên bilih *filologi* inggih mênikå salah satunggaling ngèlmi minångkå sarånå kanggé ngrêmbag asiling anggitan ingkang gayut kaliyan bab sastrå kanthi têngês ingkang magêpokan kaliyan bab båså, kasusastran, sårå kabudayan. Wondéné, *objek* panalitèn *filologi* inggih mênikå *naskah* sêratan astå utawi *manuskrip* ingkang ngêwrat mapintên-pintên kawruh minångkå asiling budåyå jaman rumiyin. Dados, *objek* panalitèn *filologi* mênikå wujudipun *naskah* sårå *teks* (Baroroh-Baried, 1985: 3).

Salajêngipun, Sulastin-Sutrisno (1981: 19) ngandharakên bilih *naskah* mênikå salah satunggaling warisan budåyå ingkang isinipun wontên

mapintên-pintên *segi kehidupan bangsa* jaman rumiyin. *Istilah teks* wontên ing *filologi* têngêsipun bab ingkang *abstrak* utawi bab ingkang sagêd dipunbayangakên sâhâ sagêd dipunmangrêtosi isinipun sasampunipun dipunwaos (Baroroh-Baried, 1985: 4). Déné Mulyani (2009: 2), ngandharakên bilih *Teks* inggih mênikâ rêroncèning têtêmbungan ingkang mujudakên waosan kanthi isi tartamtu utawi andharan ingkang kawrat ing salêbêting *naskah*.

Saking andharan ing nginggil sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *filologi* inggih mênikâ ngèlmi ingkang dipunginakakên kanggé sarâna nлити *naskah-naskah* kinâ utawi prakawis-prakawis wontên salêbêting *naskah* kinâ kanggé mahyakakên isining *teks* ingkang kaanggit ing jaman kinâ. Bab mênikâ dipuntindakakên kanthi mangrêtosi kawontênaning *naskah*, ngandharakên isining *teks*, sâhâ nglêrêsakên pérangan ingkang lêpat ingkang dipungayutakên kaliyan bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan.

Lampahing panalitèn ing panalitèn mênikâ kanthi câra panalitèn *filologi*. Lampah ingkang sapisan inggih *inventarisasi naskah*. *Inventarisasi naskah* inggih mênikâ ngêmpalakên *informasi naskah-naskah* ingkang satunggal *korpus*, salajêngipun katindakakên mawi sapérangan *metode*, inggih mênikâ *metode studi pustaka* sâhâ ningali piyambak ing papan panyimpêning *naskah* (Mulyani, 2009: 26). Kaping kalih, *Deskripsi naskah* mênikâ ngandharakên kawontênanipun *naskah* ingkang asipat *fisik* sâhâ *non fisik*. Kaping tigâ, *transliterasi teks* inggih mênikâ ngéwahi jinis aksaraning *naskah*, abjad satunggal dados abjad sanèsipun (Baroroh-Baried, 1994: 63). *Transliterasi* ingkang katindakakên ing

panaliten menika inggih *transliterasi standar*.

Kaping sakawan, *suntingan teks* sâhâ *aparât kritik*. *Metode suntingan* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ inggih *metode suntingan teks standar*. *Suntingan teks standar* inggih mênikâ *suntingan* ingkang mahyakakên *naskah* kanthi nglêrêsakên sêratan ingkang lêpat sâhâ sêratan ingkang botên ajêg, sartâ *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan pandom *ejaan* ingkang gumathok.

Aparât kritik utawi *apparatus criticus* inggih mênikâ minangka tanggêl jawab *ilmiah* saking *kritik teks* ing salêbêting *suntingan teks* utawi ngandharakên *teks* ingkang sampun rêsik, botên wontên ingkang *korup* (Mulyani, 2009: 29). Dados, *aparât kritik* mênikâ ngêwrat têtêmbung-têtêmbung ingkang sampun dipun-*sunting* sâhâ andharan tumrap têtêmbung-têtêmbung kasêbut.

Kaping gangsal, *parafrase* inggih mênikâ ngéwahi dhapukan sêkar dados dhapukan gancaran (Mulyani, 2012: 17). *Parafrase* katindakakên kanthi ancas kanggé ngéwahi rêrênganing bâsâ wontên ing salêbêting *teks* dados bâsâ *prosa* utawi gancaran supados gampang dipunmangrêtosi isinipun *teks*. Kaping ênêm, *terjemahan* inggih mênikâ ngéwahi bâsâ satunggal dados bâsâ sanès, utawi ngéwahi makna saking bâsâ *sumber* dados bâsâ *sasaran* ingkang dipunkajêngakên (Darusuprta, 1994: 9). *Metode terjemahan* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikâ inggih *metode terjemahan harfiah, isi/makna*, sâhâ *bebas* ingkang katindakakên kanthi *kontekstual*.

C. CĀRĀ PANALITĒN

Panalitèn *naskah SSWW* mênikå dipuntindakakên kanthi ngginakakên kalih *metode*, inggih mênikå *metode panalitèn deskriptif* kaliyan *metode panalitèn filologi*. Wontên ing panalitèn mênikå, kawruh sajatosing gêsang wontên ing salêbêting *naskah SSWW* kaandharakên kanthi *objektif*, satêmah panalitèn mênikå kalêbêt panalitèn *deskriptif*. *Metode panalitèn filologi* dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikå amargi *sumber data* panalitènipun awujud *naskah*, salajêngipun *metode* mênikå kanggé ngandharakên kawontènanipun *objek* panalitèn ingkang awujud *naskah* mênikå. Caranipun ngêmpalakên *data* ing panalitèn mênikå ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikå *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah*, *transliterasi*, *suntingan*, sâhå *terjemahan teks*.

Instrumen panalitèn ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn mênikå inggih awujud *kartu data*. *Kartu data* dipunsêrati *data-data* ingkang *relevan* kaliyan ancasing panalitèn. Déné lampahing *analisis data* ing panalitèn mênikå wontên sakawan, inggih mênikå (1) *reduksi data*, (2) *klasifikasi data*, (3) *display data*, sâhå (4) *penafsiran* utawi *interpretasi data* (Kaelan, 2005: 69-70). *Validitas* ingkang dipunginakakên, inggih mênikå *validitas semantik*. Wondéné *reliabilitas* ingkang dipunginakakên, inggih mênikå *reliabilitas intrarater* sâhå *interrater*.

D. ASILING PANALITĒN SĀHĀ PANGRĒMBAGIPUN

1. *Deskripsi Naskah SSWW*

Adhêdhasar saking *inventarisasi naskah* ingkang

katindakakên kanthi *studi katalog* wontên ing *perpustakaan Rêksâpustakå*, Purå Mangkunêgaran, Suråkartå, *sumber data* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikå, inggih *naskah Sêrat Suluk Warni-warni*. Kawontènanipun *naskah SSWW* mênikå taksih wêtah, saking *perpustakaan Rêksâpustakå* sampun kawadhahan papan ingkang *khusus* kanggé *naskah* mênikå, awujud dlancang *karton* ingkang dipundamêl kothak.

Jinis *bahan naskah SSWW* ngginakakên jinis dlancang *folio* warni pêthak. Awit saking umuripun dlancang ingkang sampun dangu, warninipun dlancang *folio* éwah dados warni pêthak sêmu jêné. Tapakipun mangsi ingkang warni cêmêng taksih katingal saé dados *naskah SSWW* taksih gampang dipunwaos.

Naskah SSWW kaéwokakên ing jinising *naskah* piwulang ingkang kaandharakên kanthi dhapukan sêkar mâcåpat. *Naskah* menika ngêwrat 31 *teks* ingkang bédå-bédå. Salajêngipun, *teks*-ipun kasêrat kanthi aksårå Jåwå. Panyêrating aksårå wontên *teks* kasêbut kasêrat kanthi miring manêngên, sartå kasêrat ngginakakên mangsi warni cêmêng sâhå abrit. Basaning *teks* ngginakakên bâså Jawi énggal. Wondéné *ragam* bâså Jawi ingkang dipunginakakên inggih mênikå *ragam karma-ngoko*.

2. *Transliterasi sâhå Suntingan 6 Teks ing SSWW*

Transliterasi 6 teks ing *SSWW* dipuntindakakên kanthi cårå nggantos jinising aksårå saking aksårå Jåwå dhatêng aksårå Latin. Ancasipun inggih mênikå supados nggampilakên anggènipun maos *teks*-ipun sâhå sagêd dipunmangrêtos déning masarakat umum. *Transliterasi 6 teks* wontên

panalitèn mênikå ngginakakên *metode transliterasi standar* utawi *transliterasi ortografi*. Wondéné *transliterasi standar* inggih mênikå *alih tulis* kanthi cârâ nggantos jinising sêratan ingkang dipunjumbuhakên kaliyan *ejaan* utawi aturan ingkang lumampah.

Sasampunipun nindakakên *transliterasi teks*, salajêngipun wontên *Suntingan teks*. wontên ing *penyuntingan teks* mênikå têtêp nggatosakên *kekhasan*-ipun sêkar mაცაპატ kados tå pamilihing têtêbung utawi wandanipun. Anggènipun nglêrêsakên sagêd awujud nambah, ngirangi, utawi nggantos têtêmbungan salêbêting *teks* kanthi *kontekstual*. Asiling *suntingan teks* mênikå inggih 6 *teks* ing *SSWW* ingkang abâsâ Jawi kanthi dhapukan mაცაპატ sampun rêsik saking sêratan ingkang lêpat. Déné têtêbung ingkang dipunsunting gunggungipun 14 têtêbung. Têtêbung kasêbut kaandharakên ing *aparât kritik*.

3. Terjemahan sâhå Cathêtan Terjemahan 6 Teks ing SSWW

Panalitèn mênikå ngginakakên tigang *metode terjemahan*. Tigang *metode terjemahan* kasêbut inggih mênikå *metode terjemahan harfiah*, *terjemahan isi sâhå terjemahan bebas*. *Terjemahan* wontên panalitèn mênikå tumrap *teks* ingkang kasêrat ngginakakên bâsâ Jawi, dados katindakakên kanthi cârâ ndamêl alih-basaning *teks* saking bâsâ Jawi dhatêng bâsâ Indonesia.

Terjemahan tumrap 6 *teks* ing *naskah SSWW* katindakakên kanthi *metode terjemahan harfiah*, inggih alih bâsâ sabên têtêmbungan ingkang cêlak kaliyan maksudipun. Manawi *terjemahan 6 teks* mênikå botên sagêd kadamêl kanthi *metode terjemahan harfiah*, lajêng têtêmbungan ing 6 *teks* sagêd dipunalih-basakakên kanthi

metode terjemahan isi utawi *makna*. Salajêngipun, kaginakakên *terjemahan bebas* kaginakakên manawi wontên ing *terjemahan harfiah* botên wontên têtêbung ingkang trêp kaliyan têtêbung wontên ing bâsâ Indonesia, salajêngipun ka-*terjemah*-akên adhêdhasar maksudipun. Sadâyå *metode terjemahan* mênikå katindakakên kanthi *kontekstual*. Wondéné ingkang pungkasan inggih nindakakên *analisis* isining *teks*.

Asiling *terjemahan teks* kasêbut inggih mênikå 6 *teks* ing *naskah SSWW* ingkang kasêrat kanthi bâsâ Indonesia. Déné têtêbung-têtêbung ingkang botên sagêd dipundamêl *terjemahan*-ipun, kaandharakên ing cathêtan *terjemahan*. Têtêbung-têtêbung kasêbut gunggungipun 5, inggih menika sêsêbutaning Gusti, Jati, rahsâ, apngal, sâhå suwêdå.

4. Kawruh Sajatosing Gêsang wontên 6 teks ing SSWW

Panalitèn mênikå ngandharaken bab kawruh sajatosing gêsang wontên salêbêting 6 *teks* ing *SSWW*. Dados andharan ngéngingi bab kawruh sajatosing gêsang mênikå minångkå asiling dudutan saking isining 6 *teks* inggih mênikå (I) *Suluk Jati Pralênå*, (II) *Suluk Kahanan Jati*, (III) *Suluk Paésan Jati*, (IV) *Suluk Wasitå Jati*, (V) *Suluk Pangawruh Jati*, sâhå (VI) *Suluk Sakarat Jati* ingkang kapêndhêt saking isining *naskah SSWW*. Dudutan mênikå ngandharakên kadospundi cak-cakanipun lampahing manungså nggayuh gêsang ingkang sajatos. Kawruh sajatosing gêsang kasêbut kawahyakakên dados gangsal kawruh utawi *indikator* jumbuh kaliyan isining 6 *teks* ing *SSWW*. Salajêngipun, kawruh sajatosing gêsang kasêbut kasêrat ing ngandhap mênikå.

1) Marsudi Ngèlmining Gêsang

Manungså gêsang wontên ing donyå inggih kanggé nyamêktakakên dhirinipun kanggé tumuju gêsang ingkang salajêngipun, inggih gêsang ingkang sajatos wontên alam *akhirat*. Manungså anggènipun nindakakên gêsang wontên donyå kédah gadhah ancas ingkang cêthå, bêtah pandom supados slamêt anggènipun lumampah. Pandoming gêsang mênikå sagêd kagayuh manawi manungså sampun mangrêtos ngèlminipun gêsang, amargi tanpå ngèlmi manungså sagêd sasar wontên ing lampahing gêsang.

Ngèlmi ingkang kagayuh ing alam donyå ugi dados salah satunggaling cârå kanggé nggayuh karaharjan wontên ing alam donyå sårå alam *akhirat*. Dados, wontên bab mênikå ngèlmi minångkå sarånå kanggé tumuju karaharjan ing pundi papan. Awit saking mênikå priyantun ingkang botên purun maguru marsudi ngèlmi utawi kawruh sêsêrêpan, têmahan botên badhé manggihakên gêsang ingkang lêstari sårå botên badhé kapanggih kaliyan *Dzat*-ipun Gusti.

Manungså nalikå badhé marsudi ngèlmi ingkang prayogi, têngtunipun kédah pados *sumber* ngèlmi ingkang prayogi ugi. Wontên mriki marsudi ngèlmi dipuntindakakên kanthi nyantrik utawi maguru dhatêng priyantun ingkang sampun winasis. Priyantun ingkang sampun winasis mênikå inggih dipunsêbut guru. Pados priyantun ingkang dipundadosakên “papan kanggé marsudi ngèlmi” utawi guru boten *sembarangan*, amargi guru mênikå minångkå sumbêring sêsêrêpan (Astiyanto, 2012: 10). Guru ingkang prayogi mêsthinipun badhé nyukani ngèlmi ingkang prayogi ugi utawi kosok wangsulipun.

2) Lampah Prihatos

Gayut kaliyan bab marsudi ngèlmining gêsang, sasampunipun angsal ngèlmining gêsang inggih nindakakên lampah prihatos. Lampah prihatos inggih mênikå sadâyå tingkahipun manungså mliginipun priyantun Jawi ingkang dipuntindakakên kanthi niat minångkå *pengamalan ajaran hidup* ingkang dipunpitados supados sagêd mêmêr håwå nêpsu ingkang awon (Santosa, 2011: 52). Jatmika (2012: 59) ngandharakên manawi priyantun nindakakên *prinsip-prinsip* tumindak ingkang saé, priyantun mênikå botên namung angsal drajat kamulyan wontên ing donyå ananging ugi sagêd nggayuh karaharjaning gêsang wontên ing *akhirat* samangké.

Awit saking mênikå, lampah prihatos minångkå salah satunggaling cârå tumuju karaharjaning gêsang. Pramila mungging priyantun Jawi, lampah prihatos botên sagêd dipuntindakakên kanthi *asal-asalan* sårå *insidental*, atêgês namung dipuntindakakên satunggal utawi kalih dintên, ananging sadanguning gêsang. Sadanguning gêsang, priyantun Jawi ngolah *cita-cita*-nipun kanthi adhêdhasar lampah prihatos ingkang dipuntindakakên mawi *istiqomah* utawi botên wontên pêdhotipun.

priyantun nindakakên lampah prihatos mêsthi wontên iblis ingkang tansah nggodhå dhumatêng priyantun mênikå supados lampahipun dados risak sårå njumbuhakên doså. Dipunupamakakên priyantun mênikå dados pêksi ingkang kénging kålå amargi kasêngsêm kaliyan wiji pantun ingkang dados êmpan. Kados makatên gambaranipun priyantun nalikå sampun mlêbêt ing godhå sårå rêridhunipun iblis. Awit tugasipun iblis inggih tansah

ngridhu dhatêng manungså supados mlêbêt wontên karêming donyå.

Iblis ngridhu manungså dhatêng karêming donyå wontên ing salêbêting manah, amargi saking manah manungså ngrêntêg niat kanggé nindakakên tumindak mênåpå kémawon. Dados nalikå manungså nindakakên lampah prihatos kêdah mêrangi godhå såhå rêridhunipun iblis wontên manahipun. Anshoriy (2008: 137) ngandharakên tigang cârå kanggé mêrangi godhanipun iblis kados makatên:

- a. manungså kêdah mangrêtosni wujud godhanipun iblis ingkang ngrêridhu manungså dhatêng prakawis awon;
- b. manungså kêdah ajrih dhatêng rêridhuning iblis, satêmah botên prælu nindakakên rêridhunipun iblis mênikå; sartå
- c. manungså kêdah tansah éling dhumatêng Gusti wontên ing manah såhå lisanipun.

Sasanèsipun mênikå nalikå nindakakên lampah prihatos, priyantun mliginipun priyantun Jawi ngginakakên pandom ingkang *sumber*-ipun saking kapitadosan adat, piwulangipun *leluhur* (êmpu, raja, wali, kiai), kawruh kêjawén ingkang dipunsêrat déning pujånggå kinå, cariyos ringgit, *legenda*, kalêbu kawruh agami ingkang taksih dados kapitadosanipun masarakat jaman samênikå inggih, Islam, Kristen, Hindu, såhå Budha. Dados, Lampah Prihatos ing tanah Jawi manékå warnå wujudipun. Santosa (2011: 82) ngandharakên 7 *pengamalan* lampah prihatos ingkang kathah dipuntindakakên déning priyantun Jawi dumugi jaman samênikå antawisipun: 1) puwåså, 2) *menyepi*, 3) tâpå, 4) ngrêkså tilêm, 5) *berpantang*, 6) *ritual*

perjalanan, såhå 7) ndandosi *moral akhlak* solah bâwå.

3) Manêmbah Dhumatêng Gusti

Pangrêtosaning manêmbah inggih mênikå ngormati såhå muji namung dhumatêng Gusti minångkå wujuding kawajiban manungså kaliyan Gustinipun. Salajêngipun, tataning manêmbah inggih tumindakipun satunggal priyantun utawi langkung, dipunwiwiti mawi niat salêbêting manah kanthi ancas kanggé amêmuji såhå *komunikasi* kaliyan Gustinipun. Niyatipun manêmbah namung kaaturakên dhumatêng Gusti ingkang Måhå Sukci.

Manungså sampun ngantos klentu niyatipun anggènipun manêmbah. Wondéné awit niat ingkang lêpat ndadosakên lampahing manêmbah botên ngasilakên paedah mênåpå-mênåpå utawi musprå kosok wangsulipun sagêd nyêbabakên doså. Pramilå manungså kêdah nåtå niyatipun manêmbah namung karånå Gusti ingkang Måhå Sukci. Botên niat manêmbah karånå bab sanèsipun, kados tå niat manêmbah supados angsal puji saking priyantun sanès såhå niat-niyat ingkang lêpat sanèsipun.

Salêbêting *teks* V ing *SSWW* ugi nglompokakên mapintên-pintên wujuding sêmbah dados gangsal nånå, inggih sêmbah jumungah, sêmbah wustå, sêmbah kaji, sêmbah demi, såhå sêmbah ésmu ngalam. Saking jinising sêmbah mênikå kapérang dados kalih jinis miturut sipatipun inggih sipat *lahiriyah* kalihan *batiniyah*. Sêmbah ingkang asipat *lahiriyah* inggih namung sêmbah jumungah. Wondéné sêmbah wustå, sêmbah kaji, sêmbah demi, såhå sêmbah ésmu ngalam minångkå sêmbah ingkang asipat *batininyah*. Manungså manawi ngajêngakên gêsang ingkang sajatos

kêdah nindakakên sêmbah lêlimâ ing nginggil. Dados, kaangkah sagêd slamêt wontên ing alam donyâ sâhâ alam *akhirat*-ipun, amargi sampun dados kawulaning Gusti ingkang *taat* ing bab manêmbahipun.

4) **Anggayuh Makrifat minangka wujud Manunggaling Kawulâ Gusti**

Bab Manunggaling Kawulâ Gusti (MKG) dados bab ingkang wigatos wontên salêbêting 6 *teks* ing *SSWW*, amargi manungsâ nalikâ badhé nggayuh kasampurnaning gêsang salah satunggaling caranipun ingkang utami inggih kêdah nindakakên *tahap makrifat* rumiyin. Têgêsipun *makrifat* manawi saking terminologi Al-Quran wontên manéka warni têngêsipun kados ta mangrêtos, têngang, rumakêt, gayut kanthi saé, lsp. Manungsâ ingkang sampun nglampahi tataranipun *makrifat*, sagêd mangrêtos sâhâ ngraosakên kawontênaning saking *Dzating* Gusti, satêmah manahipun badhé cakêt kaliyan Gusti (Hadiwijono, 1983: 57). Wondéné manah mênikâ papan ingkang dados papanipun Gusti ing salêbêting dhirinipun manungsâ minangka wujud Gusti manunggal kaliyan kawulanipun.

Wontên ing *teks* V kaandharakên bilih sampurnaning *makrifat* mênikâ nalikâ botên wontên ingkang ningali sâhâ katingalan dhatêng priyantun sanès. Manungsâ mênikâ namung pitados wontênipun dhirinipun piyambak amargi wontênipun *Dzat*-ipun Gusti. Râgâ ingkang dados titikan mênikâ namung sawêtawis, satêmah badhé risak. Wondéné ingkang langgêng inggih mênikâ jiwaniipun manungsâ ingkang samangké wangsul dhatêng ngarsanipun Gusti.

Dados manungsâ ingkang *makrifat*-ipun sampurnâ inggih sadâyâ tumindakipun tansah nêdahakên tumindak Gusti, prasasat Gusti mênikâ jumênêng wontên dhirinipun. Têngêsipun bilih sadâyâ tumindakipun manungsâ kasêbut ugi katingalan dhumatêng Gusti.

5) **Kawruhing Pati**

Kawruh ingkang pungkasan sasampunipun manungsâ nggayuh tataran *makrifat* inggih kawruhing pati. Wondéné gêsanging manungsâ wontên alam donyâ kaliyan gêsang ingkang langgêng inggih wontên *akhirat* dipunwatêsi déning pati. Têngêsipun, nalikâ manungsâ badhé tumuju gêsang ingkang langgêng kêdah manggihi pati rumiyin utawi *maut*. Ananging supados gêsangipun manungsâ wontên ngalam *akhirat* inggih gêsang ingkang langgêng mênikâ sagêd wilujêng, pramilâ prêlu ngawêruhi kawruhing pati rumiyin. Kaangkah manungsâ sagêd piningan kawilujêngan saking Gusti kanthi nindakakên tumindak ingkang saé nalikâ wontên donyâ.

Salêbêting *teks* II ing *SSWW* pupuh Asmâradânâ sagêd dados dhasaring kapitadosanipun priyantun ingkang rumêsêp wontên ing manahipun, bilih botên wontên ingkang sagêd nyêgah tênganing pati. Kapitadosan saking bab mênikâ ingkang dadosakên *jaminan* kanggé waspadanipun manungsâ ngéngingi tênganing pati utawi *maut* ingkang sawayah-wayah (Shihab, 2013: 66).

Satêmah manungsâ kêdah ningkataken *amal* kêsaénanipun wontên donyâ kanggé nyamêktakên sanguning gêsang sasampunipun pêjah. Awit pêjah mênikâ botên badhé bêktâ mênâpâ-mênâpâ kajawi *amalan-amalan akhirat* ingkang sampun dipuntindakakên wontên ing *alam*

donyå. Amalan akhirat mênikå inggih sadâyå tumindaking manungså anggènipun nindakakên sadâyå paréntahing Gusti sâhå nèbihi sadâyå awisan-awisanipun Gusti.

E. DUDUTAN

1. *Deskripsi naskah* ngasilakên andharan tumrap kawontênanipun *naskah SSWW* ingkang taksih saé, wêtah, sâhå sêratanipun taksih cêthå dipunwaos.
2. *Transliterasi sâhå Suntingan teks* ngasilakên 6 *teks* ing *naskah SSWW* ingkang kasêrat ngginakakên aksârå Latin sâhå sampun rêsik saking sêratan ingkang lêpat. *Transliterasi teks* ngginakakên *metode transliterasi standar*. Salajêngipun wontên 14 têngbung ingkang dipun-*suntingan* ingkang kawahyakakên ing *aparât kritik*.
3. *Terjemahan teks* ngasilakên 6 *teks* ing *SSWW* ingkang kasêrat kanthi bâså Indonesia. Déné têngbung-têngbung ingkang botên sagêd dipundamêl *terjemahan-ipun*, kaandharakên ing cathêtan *terjemahan*. Têngbung-têngbung kasêbut gunggungipun wontên 5, inggih menika sêsêbutaning Gusti, Jati, rahså, apngal, sâhå suwédå.
4. Kawruh sajatosing gêsang kasêbut kawahyakakên dados gangsal kawruh inggih mênikå (1) marsudi ngèlmining gêsang, (2) lampah prihatos, (3) manêmbah dhumatêng Gusti, (4) anggayuh *makrifat* minångkå wujud Manunggaling Kawulå Gusti, sâhå (5) kawruhing pati.

KAPUSTAKAN

- Anshory, M Nasurddin. 2008. *Mengintip Singgasana Tuhan – Mengupas Tasawuf Secara Sederhana*. Surakarta: Babul Hikmah.
- Astiyanto, Heniy. 2012. *Filsafat Jawa Menggali Butir-butir Kearifan Lokal*. Yogyakarta: Warta Pusaka.
- Baroroh-Baried, Siti. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Behrend T.E. 1990. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Jilid I Museum Sanabudaya Yogyakarta*. Jakarta: Djambatan.
- Behrend T.E. dan Titik Pudjiastuti. 1997a. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Jilid 3-A Fakultas Sastra Universitas Indonesia*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Darusuprpta, dkk. 1984. “Beberapa Masalah Kebahasa dalam Penelitian Naskah”. *Widyaparwa* Nomor 26 Oktober. Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa Departemen P & K.
- Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.
- Hadiwijono, Harun. 1983. *Konsepsi tentang Manusia dalam Kebatinan Jawa*. Jakarta: Sinar Harapan.
- _____. 1996. *Kebatinan Jawa dalam Abad Sembilan Belas*. Jakarta: Gunung Mulia.

- Jatmiko, Adityo. 2012. *Tafsir Ajaran Serat Wedhatama*. Yogyakarta: Pura Pustaka Yogyakarta.
- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Mulyani, Hesti. 2011. *Komprehensi Tulis Jawa. Gegaran Mata Kuliah Komprehensi Tulis*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2012b. *Membaca Manuskrip Jawa. Gegaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Poerwadarminta, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Groningen, Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers–Maatschappij N.V.
- Santosa, Iman Budhi. 2011. *Laku Prihatin Investasi Menuju Sukses Ala Manusia Jawa*. Yogyakarta: Memayu Publishing.
- Shihab, M. Quraish. 2013. *Kematian adalah Nikmat*. Tangerang: Lentera Hati.
- Sujamto. 1997. *Reorientasi dan Revitalisasi pandangan Hidup Jawa*. Jakarta: Dahara Prize.